

ZASÓB ARCHIWUM POLSKIEJ PROWINCJI ZAKONU PIJARÓW W KRAKOWIE W ŚWIETLE JEGO DZIEJÓW PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

W siedemnastowiecznej Polsce istotną rolę w życiu społecznym zaczął odgrywać, Zakon Szkół Pobożnych nazwany na naszych ziemiach pijarami. Przybyli oni tutaj w roku 1642, a w dwadzieścia lat później utworzyli samodzielną prowincję. Wraz z rozwojem swojej działalności kościelnej i szkolno-wychowawczej zaczęli odgrywać istotną rolę w rozwoju polskiego szkolnictwa, kultury i nauki. Działalność ta dała początek tworzeniu się zasobów w bieżących archiwach prowincji, domowych, szkolnych i im podobnych. Z czasem przyrastający zasób archiwalny znajdujący się przy kancelarii przełożonego miejsca czy instytucji zakonnej pociągał za sobą konieczność tworzenia archiwum historycznego.

Obecnie mamy więc do czynienia z systemem archiwizacji dokumentacji obejmującym zarówno archiwa bieżące jak i historyczne. Pierwsze z nich to głównie archiwa domowe i szkolne, ale także powstałe przy poszczególnych instytucjach wewnątrz zakonnych takich jak np. nowicjat. Ich zadaniem było i jest przede wszystkim gromadzenia dokumentacji bez możliwości jej udostępniania. Rolę archiwum historycznego zaś pełni obecnie Archiwum Prowincji, które obok gromadzenia zajmuje się opracowaniem i udostępnianiem materiałów archiwalnych.

1. Kształtowanie się zasobu Archiwum Prowincji po II wojnie światowej

Początki Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów związane są ściśle z kolegium krakowskim oo. Pijarów, jedynym jakie przetrwało

okres kasaty. W jego murach wraz z odradzającą się z końcem XIX w. prowincją rozpoczęto prace nad gromadzeniem zasobu bibliotecznego. Z biegiem czasu z biblioteką zaczęło koegzystować powstające wówczas współczesne nam Archiwum Prowincji o charakterze historycznym. Próby scalenia archiwaliów i ich opracowania scentralizowania zasobu archiwalnego Prowincji podejmowane w okresie międzywojennym nie pozostały bezowocne. Udało się bowiem zgromadzić sporą część dzisiejszego zasobu i dokonać jego opracowania. Wskutek tych prac powstał w 1937 roku dość szczegółowy katalog wykonany w związku z przypadającą na ten rok Kapitułą Prowincji. Kierując się jego zawartością można stwierdzić, że zasób ówczesnego archiwum prowincjalnego obejmował przede wszystkim akta kolegium krakowskiego mieszczącego się obecnie przy ul. Pijarskiej oraz powstałego na początku XX wieku kolegium w Rakowicach k/Krakowa (obecnie to również obszar Krakowa). Katalog wykazuje jednak również nieliczne archiwalia z innych kolegów. Archiwum przechowywało wówczas archiwalia kolegium warszawskiego, radziejowskiego, radomskiego, podolinieckiego. Niektóre ze zgromadzonych akt i ksiąg dotyczyły Opola, Łowicza, Lidy czy Lubieszowa. Nie należy zapominać, że znajdowała się w nim również dokumentacja dotycząca samej prowincji i nowicjatu. W tym względzie katalog wykazuje jednak archiwalia, które niemal w całości dotyczyły początków XX wieku, a więc pierwszych lat istnienia odrodzonej Prowincji. Warto zaznaczyć jednak, że katalog wykazywał także, chyba najcenniejszą z punktu widzenia historii i prowadzenia badań jednostkę archiwalną – *Matricula Provinciae Poloniae Scholarum Piarum*, obejmująca spis wszystkich pijarów z lat 1742-1867¹.

Istotną przeszkodą w prowadzeniu dalszych prac okazał się wybuch II wojny światowej, która przyczyniła się do częściowej degradacji zasobu bibliotecznego i archiwalnego. Nie spowodował jednak zaniechania inicjatywy jego dalszego pomnażania i opracowywania. Okres powojenny dla Archiwum Prowincji był kolejnym etapem bardzo intensywnej i efektywnej pracy nad kształtowaniem zasobu. Archiwiści Prowincji na nowo podejmowali starania w celu odzyskania roz-

---

¹ APPZP, sygn. Coll. Cracov. 293, *Chronicon Collegii Cracovensis, 1932-1955*, s. 42; APPZP, b. sygn., *Catalogus librorum archivi Provinciae Poloniae Ordinis Scholarum Piarum*, passim; A. Szmerek, *Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów*, „Archiva Ecclesiastica”, R. 8:2015, nr 8, s. 87.

proszonych archiwaliów, a tam gdzie nie było to możliwe starli się o pozyskanie kopii utraconej dokumentacji².

Na szczególną uwagę w tym zakresie zasługuje o. Augusty Sępnik SP, którego działalność przypada na czasy zarówno przed jak i po II wojnie światowej. W okresie międzywojennym był mocno zaangażowany w zadania związane z kształtującym się Archiwum Prowincji. Nie tylko podejmował wysiłki w celu odzyskiwania utraconych archiwaliów, ale także w nakreślił projekt dalszego rozwoju i działalności archiwum. Jego zamięlowanie historyczne i stała współpraca także z innymi osobami odpowiedzialnymi za kształtowanie zasobu archiwalnego przyczyniły się znacząco do obecnego stanu zachowania zasobu i wiedzy o istniejących źródłach do historii pijarów w Polsce. Sporządził on wykaz licznych archiwaliów znajdujących się w archiwach zewnętrznych oraz przyczynił się do odzyskania niektórych z nich w oryginale lub w formie odpisu³.

W efekcie kilkuletniej pracy, tuż przed i po zakończeniu II wojny światowej udało się odzyskać wiele cennych pozycji. Wśród niech odnajdziemy między innymi księgi nowicjackie z Opola lubelskiego i częściowo z Łukowa. W większości dotyczą one XIX wieku, ale znajdują się tam pozycje sięgające wieku XVIII⁴. W ten sposób ukształtowały się również podzespoły zawierające archiwalia z Piotrkowa Trybunalskiego i Wielunia. Dziś należą one do jednych z najlepiej zachowanych i stanowią niezwykle wartościowy materiał do badań historycznych. Akta piotrkowskie sięgają czasów XVII wieku. W dużej części jednak obejmują wiek XVIII i XIX. Dotyczą one zarówno historii samego kolegium jak i mieszczącej się w nim szkoły pijarskiej. Warto też nadmienić, iż cześć zgromadzonych archiwaliów stanowi bezcenny materiał do dziejów prowincji z tamtego okresu. W przypadku wieluńskiego kolegium zgromadzone archiwalia pozwalają odtworzyć przynajmniej w części jego historię z okresu XVIII i XIX w. Biorąc pod uwagę sposób opracowania można przyjąć, że mniej więcej w tym samym czasie do archiwum trafiły także podzespoły dotyczące Lidy i Łowicza. Pierwszy z nich obejmuje

² A. Szmerek, *Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów...*, s. 89.

³ G. Brumirski, *Wspomnienie o O. Janie Innocentym Buble Sch.P.*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Zasiukowa, Warszawa-Kraków 1993, s. 32.

⁴ APPZP, b. sygn., *Protokoły i korespondencja związana z rewindykacją materiałów archiwalnych przez Polską Prowincję Zakonu Pijarów (1948-1955)*, passim.

głównie archiwalia z okresu międzywojennego, za wyjątkiem dwóch jednostek z okresu XVIII i XIX w. Akta łowickie sięgają zaś XVI wieku i są na bieżąco gromadzone⁵.

Pozyskane w ten sposób materiały objęte zostały później szczególną troską przez cenionego historyka, bibliotekarza i archiwistę prowincjalnego o. Jana Innocentego Bubę SP. Swoje zainteresowania historią rozwijał on jeszcze w latach trzydziestych XX wieku. W roku 1956 ukończył kurs archiwalny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i od tamtej pory był bezpośrednio zaangażowany w gromadzenie i opracowywanie zasobu Archiwum Prowincji jako jego wieloletni opiekun. We współpracy z wieloma innymi współbraćmi zakonnymi dał podwaliny współcześnie ukształtowanemu zasobowi i wytyczył standardy współpracy z innymi ośrodkami naukowymi i archiwami. Wzorował się przy tym na o. Augustynie Stępniku, który postrzegał archiwum jako instytucję, która ma nie tylko gromadzić i udostępniać materiały archiwalne, ale też być filarem współpracy naukowej z instytucjami prowadzącymi badania historyczne⁶.

W kwestii kształtowania zasobu archiwalnego O. Buba podjął działania zmierzające do włączenia do niego materiałów zgromadzonych i pozyskanych przez o. Augustyna Stępnika w ramach projektu rewindykacji kolegiów pijarskich podjętego z końcem lat 30-tych XX wieku. Projekt ten przeprowadzony był pod nadzorem prowincjała o. Hieronima Stusińskiego, celem odzyskania kolegiów skasowanych przez władze zaborcze. Archiwalia te to odpisy oryginalnej dokumentacji majątkowej znajdującej się w innych archiwach w tym w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Niektóre z nich to jedyne zachowane źródła do historii Zakonu w Polsce gdyż część oryginałów do których dotarł o. Augustyn Stępnik uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej⁷.

Warto nadmienić, że dzięki jego staraniom Ośrodek Archiwów i Muzeów Kościelnych przy Bibliotece KUL dokonał zmikrofilmowania wielu mocno zniszczonych rękopisów i podręczników pijarskich

---

⁵ APPZP, b. sygn., *Protokoły i korespondencja związane z rewindykacją...*, k. 1-6.

⁶ APPZP, b. sygn. *Korespondencja o. Augustyna Stępnika w sprawie rewindykacji kolegiów, Program niedalekiej przyszłości*, knlb. 4; G. Brumirski, *Wspomnienie o O. Janie Innocentym Bubie Sch.P...*, s. 24.

⁷ APPZP, b. sygn. *Rewindykacja kolegiów*, passim, G. Brumirski, *Wspomnienie o O. Janie Innocentym Bubie Sch.P...*, s. 32.

z XVII i XVIII wieku. Sporządził też nieoceniony dziś spis archiwaliów dotyczących Prowincji Polskiej i Litewskiej, a znajdujących się w Archiwum Generalnym w Rzymie. Z jego inicjatywy udało się znaczną część z nich sprowadzić do Archiwum Prowincji w postaci kopii. Inicjatywa ta była niezwykle cenna zwłaszcza w kontekście trudności w podróżowaniu poza granice kraju, jakie nastęrczyły dyrektywy i działania władz komunistycznej Polski⁸.

W roku 1961, kiedy to o. Buba podjął obowiązki bibliotekarza i angażował się w tworzenie Naukowego Koła Pijarskiego przez kilka miesięcy w archiwum pracował o. Alojzy Gawlikowski. Wspomnieć o nim należy, gdyż to on dokonał podziału zasobu na zespoły rozpoznał prace nad ich ponownym skatalogowaniem⁹.

Wkrótce jednak o. Jan Buba podobnie jak jego następcy o. Adam Pitala i o. Gerard Brumirski kontynuowali pracę na rzecz powiększania zasobu, czy to przez włączenie nowych materiałów historycznych czy też pozyskanych oryginałów i kopii dawnych archiwaliów pijarskich. Trzeba jednak przyznać, że od lat 60-tych XX wieku praca w archiwum koncentrowała się na próbie jego opracowania m.in. przez tworzenie spisów i pomocy archiwalnych. Celem ostatecznym miało być pełne skatalogowanie zasobu, którego nie udało im się w pełni wykonać. Drugim ważnym zadaniem jakiego podjęli się owi archiwiści było kontynuowanie myśli stworzenia wokół archiwum swoistego ośrodka naukowego, czego początkiem miało być powstanie wspomnianego Naukowego Koła Pijarskiego. I choć ta inicjatywa o. Buby po jego śmieci nie znalazła kontynuatora to jednak do dziś jednym z głównych zadań archiwistów jest prowadzenie badań historycznych na materiałach zgromadzonych w archiwum¹⁰.

Wskutek wieloletnich wysiłków obecny stan zasobu Archiwum Prowincji liczy ok. 100 mb akt i dzieli się na kilka zespołów archi-

⁸ G. Brumirski, *Wspomnienie o O. Janie Innocentym Buble Sch.P...*, s. 27.

⁹ *Archiwum i Biblioteka Scholarum Piarum*, „Pijarski Biuletyn Naukowy”, R. 2:1961, nr 2 (B), s. 15.

¹⁰ A. Szmerek, *Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów...*, s. 89; M. G a d, *Ks. Jan Innocenty Buba Sch.P. – badacz dziejów Zakonu Szkół Pobożnych – Scholae Piae*, Kielce 1998, s. 67 /mgr w zasobie archiwum/; A. Szmerek, *Przyczynki do historii Archiwum Prowincji i Biblioteki Starodruków*, http://www.pijarzy.pl/zakon_i_jego_historia/z_pijarskiego_archiwum/przyczynki_do_historii_archiwum_prowincji_i_biblioteki_starodrukow_d5434_pol.html, dostęp 4.12.2015.

walnych – *akta prowincji, akta kolegiów, akta dzieł zakonnych, schedy oraz zbiory specjalne, akta obce, i kolekcje*. Najliczniej reprezentowane są tu akta Prowincji Polskiej, szczególnie tej współcześnie istniejącej, ale też odnajdziemy jednostki archiwalne dotyczące Prowincji Litewskiej, Galicyjskiej – Wschodniej czy Galicyjskiej – Zachodniej. Bardzo licznie prezentują się archiwalia dotyczące poszczególnych kolegiów. Do najzasobniejszych należą zespoły kolegium krakowskiego, piotrkowskiego a także kolegium w Łowiczu, w Lidzie. Podobnie bogato przedstawia się zasób z punktu widzenia badań nad szkolnictwem pijarskim. Archiwum posiada kilka metrów bieżących akt i ksiąg dotyczących się m.in. szkoły w Lidzie oraz szkół piotrkowskich i krakowskich. Licznymi i cennymi pod względem badawczym są również *Zbiory specjalne* oraz *Schedy*¹¹.

2. Wybrane cymelia i najciekawsze archiwalia w zasobie Archiwum Prowincji

W ukształtowanym w ten sposób zasobie można obecnie odnaleźć wiele interesujących jednostek archiwalnych. Będą to kroniki i księgi historyczno-kronikarskie, akta gospodarcze i majątkowe, administracyjno-organizacyjny, materiały duszpasterskie oraz formacyjne oraz oczywiście te związane z zasadniczym charyzmatem pijarskim, a więc szkolnictwem i wychowaniem. Obejmują one swym zasięgiem czasowym okres od XVI do XXI wieku i często są bezcennym materiałem badawczym dla pasjonatów życia zakonnego i problematyki pijarskiej.

Niektóre z nich posiadają też wyjątkową wartość sentymentalną, jak na przykład pokwitowanie realizacji weksła, wystawione w Rzymie dnia 26 marca 1636 roku. Dokument posiada dla pijarów niezwykłą wartość, gdyż spisany został własnoręcznie przez św. Józefa Klasancjusza, założyciela i ówczesnego Generała Zakonu. Widnieje też na nim jego odręczny podpis. Do dziś niestety nie udało się ustalić jak owo pokwitowanie trafiło do Polski i do zasobu tutejszego Archiwum Prowincji, ale stanowi bezcenna pamiątkę po Świętym¹².

---

¹¹ A. Sz m e r e k, *Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów...*, s. 93-94; por. P. K o m o r o w s k i, *Archiwum Pijarów w Krakowie*, „Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki”, R. 3:1994, z. 2, s. 109-122.

¹² APPZP, b. sygn. *Pokwitowanie weksła spisane przez św. Józefa Klasancjusza w 1636 r.*, k.1.

Z punktu widzenia badań naukowych nad historią, charyzmatem i życiem zakonnym najcenniejszą i cieszącą się największym zainteresowaniem jest wspomniana już wyżej *Matricula Provinciae Polonae Scholarum Piarum* obejmująca lata 1742-1867. Jest to rękopis oprawny w utwardzaną, skórzaną oprawę formatu 22x37 cm. Jednostka ta liczy 390 kart niemal w całości zapisanych i ma formę tabelaryczną. Opatrzona jest swego rodzaju wstępem pisany częściowo po łacinie, a częściowo w języku polskim. Z jednej strony informuje on lakonicznie o zawartości księgi, ale też jest instruuje on użytkownika jak z niej korzystać. Zawartość księgi doceniana jest przez badaczy różnych dziedzin, choć głównie specjalizujących się w historii zakonów bądź szkolnictwa. Pozawala ona ustalić nie tylko skład personalny Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w tamtym okresie, ale może też służyć do odtwarzania jego dziejów jako takich. Zawiera przede wszystkim podstawowe informacje personalne. Obok imienia i nazwiska danego pijara znajdziemy w niej przede wszystkim imię zakonne, a także datę urodzenia i wstąpienia do Zakonu. Często też podana jest data i miejsce śmierci, wyjątkowo także data złożenia ślubów zakonnych. Na jej podstawie można ustalić dane dotyczące istniejących wówczas kolegów i szkół pijarskich, w których pracowali wymienieni tam zakonnicy i przedmioty szkolne, których ewentualnie nauczali. Ze względu na podział chronologiczny według urzędujących przełożonych Prowincji księga ta pozwoli również ustalić kto i w jakim okresie pełnił funkcję Prowincjała w Polsce. Sporadycznie odnajdziemy tam jeszcze inne istotne informacje¹³. Warto zauważyć, że wspomniana wyżej księga może być wykorzystana także przy prowadzeniu badań genealogicznych. Przy czym dla tychże bezcennym uzupełnieniem powyższej będą zachowane mortuologia. Najstarsze z nich *Nomina In hac Domo Defunctorum* to rękopis oprawny w skórę obejmuje lata 1650-1769 i pisany jest w języku łacińskim. Bezcennym czyni te księgę fakt, że zaprowadzono ją w kolegium podolinieckim, które było jednym z pierwszych pijarskich domów zakonnych założonych na ziemiach polskich. Kolegium to zostało odłączone od Prowincji Polskiej na okoliczność pierwszego rozbioru. W archiwum prowincjalnym nie zachowało się zbyt wiele materiałów po tamtejszej wspólnocie zakonnej toteż owo mortuologium jest dla zasobu tegoż

¹³ APPZP sygn. AP V1/1, *Matricula [Provinciae Polonae Scholarum Piarum 1742-1867]*, passim.

archiwum wyjątkowo cenną jednostką. Odnosząc się do zawartości księgi warto zauważyć, iż podobnie jak inne zachowane tego typu jednostki, zawiera ono nie tylko podstawowe informacje o zmarłych zakonnikach, ale w przypadku bardziej zasłużonych pijarów znajdziemy w nim także dosyć obszernie nekrologi. Warto przy tym nadmienić, iż wzmiankuje nie tylko o pijarach podolinieckich, ale także zmarłych w pozostałych kolegiach pijarskich na terenie ówczesnej Polski i innych krajów, w których Zakon prowadził swoje placówki¹⁴.

Istotne dla historii pijarów będą archiwalia o charakterze historyczno-kronikarskim. W Archiwum Prowincji znajduje się kilka bardzo cennych jednostek. Jedną z najstarszych kronik jest *Historia Domus Petricoviensis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Pijarum*, oprawna w półskórek i obejmująca historię kolegium piotrkowskiego za lata 1676-1801. Do najstarszych i bardzo ciekawych należy *Annalium Clericorum Regularium Puperum*, obejmujące lata 1597-1669. Spisane zostało przez ówczesnego asystenta generalnego Bernarda od św. Filipa przynależącego do ówczesnej Prowincji Germańskiej w roku 1669. *Annalium* to rękopis oprawny w skórę i liczący 635 kart. Autor zawarł w nim początki historii Zakonu Pijarów, w tym okoliczności powstania samodzielnej Prowincji Polskiej. Innym ważną dla odtworzenia dziejów pijarskich jednostką przechowywaną w Archiwum Prowincji będzie *Liber Archivi Provinciae Utriusque Galiciae Scholarum Piarum*. Zawiera ona między innymi *Brevis collectio de introductis Scholis Piis in Poloniam et earum incremento tam, in hoc quam in inclyto Hungariae Regno*, opracowane przez pijara Dominika Choynackiego. Księga ta, oprawna w półskórek, obejmuje lata 1642-1861 i liczy 154 strony¹⁵.

Warto też pamiętać, iż istotnym źródłem do badań historycznych szczególnie jeśli chodzi o kwestie majątkowo-gospodarcze są inwentarze. Archiwum przechowuje kilka cennych jednostek o takim charakterze. Jedną z nich jest interesujący inwentarz majątku najstarszego kolegium

---

¹⁴ APPZP, b. sygn., *Nomina In hac Domo Defunctorum [1650-1769]*, passim.

¹⁵ APPZP, sygn., Coll. Petr 48, *Historia Domus Petricoviensis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Pijarum, 1676-1801*, passim; APPZP Sygn. S6, *Annalium Clericorum Regularium Puperum [1597-1669]*, passim; APPZP, sygn. S5, *Brevis collectio de introductis Scholis Piis in Poloniam et earum incremento tam, in hoc quam in inclyto Hungariae Regno*, [w:] *Liber Archivi Provinciae Utriusque Galiciae Scholarum Piarum [1642-1861]*, s. 9-72.

warszawskiego *Inventarium Archivi Varsaviensis Scholarum Piarum*, zapisywany od 1753 roku. Znajdziemy tam informacje o fundacji kościoła pijarskiego w XVII wieku, ale też zapis dotyczący okoliczności kasaty tegoż kolegium dokonanej przez zaborcę w latach trzydziestych XIX wieku. Ten ostatni jest wyjątkowo cenny ze względu na bardzo szczegółowy opis zdarzeń mających wówczas miejsce. Wartość jednostki podnosi również fakt, iż jest jedną z wyjątkowo nielicznie zachowanych po tamtejszym kolegium¹⁶.

Nie można pominąć tu innych bezcennych dla pijarów archiwaliów jakimi są akta kapituł generalnych czy prowincjalnych oraz akta wizytacyjne. Najstarszym rękopisem w tym zakresie są *Capitula Generalia 1637-1785*. Księga rękopiśmienna o charakterze kopiarza oprawna w skórę, w której znajdują się postanowienia Kapituły Generalnej regulujące całość życia zakonnego we wszystkich prowincjach pijarskich. Podobne znaczenie mają *Visitationes Provincialium* za lata 1687-1831 oraz nieco późniejsza *Capitula provincialia*, obejmująca lata 1753-1807. Księgi te różnią się jednak tym od powyższej, że dotyczą spraw życia zakonnego wyłącznie w Prowincji Polskiej. Obie oprawne są w półskórek i podobnie jak księga akt kapituły generalnej są to rękopisy. W przypadku księgi akt kapituły prowincjalnej należy zauważyć, iż ma ona charakter kopiarza w którym znajdziemy także załączone druki m.in. Statuty prowincjalne z 1789 r.¹⁷.

Omawiając najcenniejsze jednostki archiwum prowincjalnego pijarów polskich nie należy pomijać tych odzwierciedlających realizację charyzmatu zakonnego jakim jest wychowywanie i edukacja młodzieży. Spośród licznie zachowanych materiałów niezwykłą wartość historyczną w tym zakresie ma księga *Liber Decretorum de diligentia Professorum et Magistrorum Scholarum*. Jest to rękopis oprawny w półskórek, obejmujący lata 1742-1801. Ma charakter kopiarza i jest zapisana w języku łacińskim. Znajdują się tam kopie dekretów stanowiących o obsadzie personalnej szkół pijarskich. Podzielona jest chronologicznie i rzeczowo według poszczególnych kolegiów. Obok nazwisk pijarów

¹⁶ APPZP, b. sygn. *Inventarium Archivi Varsaviensis Scholarum Piarum*, passim.

¹⁷ APPZP, sygn. Coll. Cracov.10, *Capitula Generalia 1637-1785*, passim; APPZP, sygn. Coll. Petr. 5, *Visitationes Provincialium* (1687-1831), passim; APPZP, sygn. Coll. Petr. 4, *Capitula provincialia* (1753-1807), passim.

będących prefektami bądź nauczycielami w poszczególnych szkołach zwiera też informacje jakich przedmiotów nauczano¹⁸.

Nie wypada również pominąć innych cennych rękopisów takich jak *Księga Raportów do Szkoły Głównej o Dyrektorach i Uczniach Szkół Piotrkowskich zaczęta w Marcu Roku 1782* oraz *Księga Szkół Woiewodzkich Piotrkowskich Scholarum Piarum*. Oba rękopisy oprawne w półskórek są bezcennym materiałem do badań nad szkolnictwem Polskim, a w szczególności pijarskim osiemnastego wieku¹⁹.

Przy okazji omawiania piotrkowskich szkół pijarskich nie sposób nie wspomnieć o rękopisie, podobnie jak powyższa oprawnym w półskórek, mającym znamiona kroniki szkolnej. Jest o *Księga rożnych dziennych dziejów i przypadków*. Zapis w języku polskim rozpoczęto w 1782 roku, natomiast zakończono w roku 1816. Istotne jest, iż obok informacji dotyczących samej szkoły zawiera szereg zapisków o wydarzeniach w mających miejsce zarówno w Rzeczpospolitej jak i Europie²⁰.

Do dziejów szkolnictwa znajdziemy jeszcze wiele innych cennych jednostek archiwalnych, które można wykorzystać w badaniach naukowych. Wśród nich dość interesująco prezentują się popisy szkolne, w których obok informacji o uczniach czy też nauczycielach znajdziemy często różnego rodzaju rozprawy świadczące o poziomie ówczesnej myśli naukowej. Jednym z ciekawszych jest *Popis publiczny uczniów szkoły wojewodzkiej xx. Pijarów w Piotrkowie*. Druk ten wydany został w drukarni pijarskiej w Warszawie w 1830 roku. Jest on o tyle wyjątkowy, że zawiera obszerny opis dziejów tamtejszego kolegium i szkoły, a co ważniejsze bardzo dobrze zachowany rysunek przedstawiający widok na owo kolegium autorstwa jednego z uczniów ówczesnej klasy szóstej Tutusa Jankowskiego. Jest to o tyle cenna jednostka, że trudno dziś odnaleźć dawne druki tak szczegółowo traktujące o dziejach poszczególnych kolegiów pijarskich istniejących w tamtych czasach. Najbardziej wartościowe natomiast dla badaczy szkolnictwa pijarskiego będą *Juventus Regii Gimnasii Podoliniensis*

---

¹⁸ APPZP, sygn. Coll. Petr. 13, *Decretorum de diligentia Professorum et Magistrorum Scholarum [1742-1801]*, passim.

¹⁹ APPZP, sygn. Coll. Petr. 23, *Księga Raportów do Szkoły Głównej o Dyrektorach i Uczniach Szkół Piotrkowskich zaczęta w Marcu Roku 1782*, passim; APPZP, sygn. Coll. Petr. 22, *Księga Szkół Woiewodzkich Piotrkowskich Scholarum Piarum*, passim.

²⁰ APPZP, sygn. Coll. Petr. 24, *Księga rożnych dziennych dziejów i przypadków [1782-1816]*, passim.

apud Scholas Pias. W archiwum przechowywane jest zaledwie pięć takich jednostek, pochodzących z pierwszej połowy XIX wieku. Archiwalia te są tym bardziej cenne, że należą do wyjątkowo nielicznej spuścizny po działalności pijarów z kolegium w Podolińcu, pozostającej w zasobie Archiwum Prowincji²¹.

3. Podsumowanie

Prezentowany zasób archiwum prowincjalnego ze względu na swą różnorodność stwarza znakomite możliwości prowadzenia rozległych badań w różnorodnych dyscyplinach naukowych. Wnioskując z wymienionych powyżej jednostek najobszerniejszy materiał źródłowy odnajdą tu pasjonaci zakresie historii Zakonu, duchowości kalasantyjskiej, pedagogiki jak również historii nauczania i wychowania. W tymże archiwum przechowywane są także interesujące archiwalia dla specjalistów w dziedzinie nauk pomocniczych historii w tym między innymi genealogii czy archiwoznawstwa. Wiele cennych jednostek aktowych pozwoli jednak na przebadanie tego zasobu także pod kątem historii sztuki i architektury jak również szeroko pojętej kultury. Niezbędne materiały do badań odnajdą w archiwum także osoby zajmujące się dziejami religii i duszpasterstwa, obyczajowością i językoznawstwem. Nie należy zapominać, że znaczna część tego zasobu może być pomocna dla specjalistów z zakresu biografistyki.

Archiwiści odpowiedzialni za kształt zasobu Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów dołożyli wielu starań, by zgromadzić zasób będący odzwierciedleniem wielowiekowej działalności pijarów na rzecz polskiej szkoły, wychowania, czy też religijności i kultury. Ich mozolna praca doprowadziła więc do zgromadzenia i opracowania licznych materiałów historycznych, które po dziś dzień nie zostały jeszcze w całości wykorzystane. Mogą więc służyć kolejnym pokoleniom jako doskonały warsztat naukowy. Należy przy tym zauważyć że wspomniane archiwum historyczne ma charakter otwarty. Wydaje się więc, że zasób ma szanse stwarzać dalsze i być może coraz nowsze kierunki studiów nad dziejami pijarów i naszego regionu.

---

²¹ APPZP, b. sygn., *Popis publiczny uczniów szkoły wojewódzkiej xx. Pijarów w Piotrkowie*, passim; APPZP, b. sygn. *Juventus Regii Gimnasii Podoliniensis apud Scholas Pias*, [1815-1836], passim.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- APPZP, sygn. S5, Brevis collectio de introductis Scholis Piis in Poloniam et earum incremento tam, in hoc quam in inlyto Hungariae Regno, [w:] Liber Archivi Provinciae Utriusque Galiciae Scholarum Piarum [1642-1861].
- APPZP, sygn. Coll. Cracov.10, Capitula Generalia 1637-1785.
- APPZP, sygn. Coll. Petr. 4, Capitula provincialia (1753-1807).
- APPZP, b. sygn., Catalogus librorum archivi Provinciae Poloniae Ordinis Scholarum Piarum. APPZP, sygn. Coll. Cracov. 293, Chronicon Collegii Cracovensis, 1932-1955.
- APPZP, sygn. Coll. Petr. 13, Decretorum de diligentia Professorum et Magistrorum Scholarum [1742-1801].
- APPZP, sygn., Coll. Petr 48, Historia Domus Petricoviensis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Pijarum, 1676-1801, passim; APPZP Sygn. S6, Annalium Clericorum Regularium Puperum [1597-1669].
- APPZP, b. sygn. Inventarium Archivi Varsaviensis Scholarum Piarum.
- APPZP, b. sygn. Juventus Regii Gimnasii Podoliniensis apud Scholas Pias,[1815-1836].
- APPZP, b. sygn. Korespondencja o. Augustyna Sępnika w sprawie rewindykacji kolegiów, Program niedalekiej przyszłości.
- APPZP, sygn. Coll. Petr. 23, Księga Raportów do Szkoły Głównej o Dyrektorach i Uczniach Szkół Piotrkowskich zaczęta w Marcu Roku 1782.
- APPZP, sygn. Coll. Petr. 24, Księga rożnych dziennych dziejów i przypadków [1782-1816].
- APPZP, sygn. Coll. Petr 22, Księga Szkół Woiewodzkich Piotrkowskich Scholarum Piarum.
- APPZP sygn. AP VI/1, Matricula [Provinciae Polonae Scholarum Piarum 1742-1867].
- APPZP, b. sygn., Nomina In hac Domo Defunctorum [1650-1769].
- APPZP, b. sygn. Pokwitowanie weksla spisane przez św. Józefa Klasancjusza w 1636 r.
- APPZP, b. sygn., Popis publiczny uczniów szkoły wojewodzkiej xx. Pijarów w Piotrkowie.
- APPZP, b. sygn., Protokoły i korespondencja związana z rewindykacją materiałów archiwalnych przez Polską Prowincję Zakonu Pijarów (1948-1955).
- APPZP, b. sygn. Rewindykacja kolegiów.
- APPZP, sygn. Coll. Petr. 5, Visitationes Provincialium (1687-1831).

Opracowania

- Archiwum i Biblioteka Scholarum Piarum, „Pijarski Biuletyn Naukowy”, R. 2:1961, nr 2 (B), s. 15-17.
- Brumirski G., *Wspomnienie o O. Janie Innocentym Buba Sch.P.*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa-Kraków 1993, s. 23-34.
- Gad M., *Ks. Jan Innocenty Buba Sch.P. – badacz dziejów Zakonu Szkół Pobożnych – Scholae Piae*, Kielce 1998. /mgr w zasobie archiwum/.
- Komorowski P., *Archiwum Pijarów w Krakowie*, „Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki”, R. 3:1994, z. 2, s. 109-122.
- Szmerek A., *Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów*, „Archiva Ecclesiastica”, R. 8:2015, nr 8, s. 85-95.
- Szmerek A., *Przyczynki do historii Archiwum Prowincji i Biblioteki Starodruków*, http://www.pijarzy.pl/zakon_i_jego_historia/z_pijarskiego_archiwum/przyczynki_do_historii_archiwum_prowincji_i_biblioteki_starodrukow_d5434_pol.html, dostęp 4.12.2015.

AGNIESZKA SZMEREK

**THE ARCHIVAL HOLDINGS OF THE POLISH PROVINCE
OF THE ORDER OF PIARISTS IN THE LIGHT OF ITS HISTORY
AFTER WORLD WAR II**

Abstract

The beginning of the development of the archival holdings of the Polish Province of the Order of Piarists dates back to the period between the wars, although their current state generally reflects the long-term efforts of archivists following World War II. The holdings include archival items created in the period from the seventeenth century to the present. Among the most valuable archive materials is, unarguably, *Matricula Provinciae Poloniae Scholarum Piarum*, covering the period 1742-1867. It is the source most often used for academic research. It is worth emphasising, however, that in the archival holdings we can also find many other valuable archival materials such as chronicle-like books, files of the Chapter, school books, and inventories.

Translated by Agnieszka Szmerek

